MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

№4

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

2025
APREL

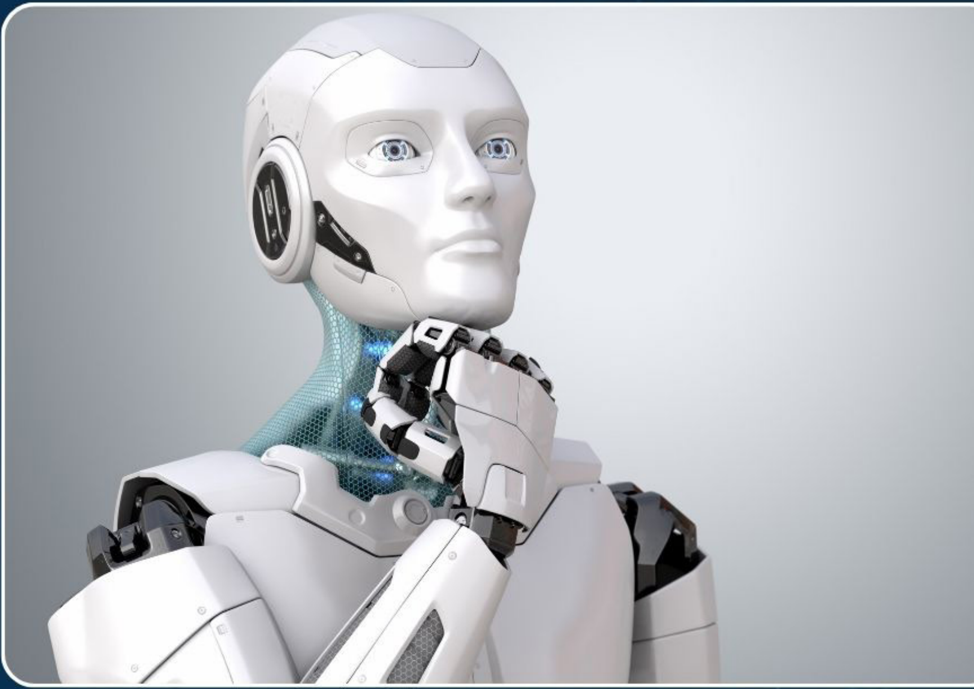

Milliy nashrlar

OAK: https://oak.uz/pages/4802

05.00.00 - Texnika fanlari
08.00.00 - Iqtisodiyot fanlar

Google Scholar · OPEN ACCESS · ULRICHSWEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY · Academic Resource Index ResearchBib · ISSN INTERNATIONAL STANDARD SERIAL NUMBER INTERNATIONAL CENTRE · CYBERLENINKA · OpenAIRE · ROAD · INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL · BASE · Crossref · НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА LIBRARY.RU

РЭУ.РФ РОССИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Г.В. ПЛЕХАНОВА ТАШКЕНТСКИЙ ФИЛИАЛ · TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI · ISLOM KARIMOV NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI · TOSHKENT DAVLAT TRANSPORT UNIVERSITETI · TOSHKENT ARXITEKTURA - QURILISH UNIVERSITETI · TOSHKENT KIMYO - TEXNOLOGIYA INSTITUTI · JIZZAX POLITEXNIKA INSTITUTI

MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Elektron nashr, 362 sahifa, aprel, 2025-yil.

BOSH MUHARRIR:
Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:
Shakarov Zafar G'afforovich, iqtisodiyot fanlari doktori, PhD

TAHRIR HAY'ATI:
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, akademik
Sharipov Kongratbay Avazimbetovich, texnika fanlari doktori, professor
Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor
Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bo'taboyev Mahammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, TDIU kengash kotibi
Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent
Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dots.nt
Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD
Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)
Jo'raeva Malohat Muhammadovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Buxoro davlat texnika universiteti

MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
05.01.07 – Matematik modellashtirish
05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
05.04.01 – Telekommunikasiya va kompyuter tizimlari, telekommunikasiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari
10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti

Ma'lumot uchun, OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga texnika va iqtisodiyot fanlari bo'yicha "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz:

1. Toshkent shahridagi G. V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Роль искусственного интеллекта в управлении финансовым потенциалом предприятий....10
Юсупов Файзулла Якубович

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini moliyaviy vositalar orqali takomillashtirish: “Navoiy” EIZ misolida....20
Quziev Ravshan Ramazanovich

Davlat xaridlari jarayonini boshqarish va nazorat qilishning muhim jihatlari....26
Xodjamqulov Shahboz Sherali o‘g‘li

Oliy ta’lim tizimini baholash: milliy model va global standartlar....31
Hakimov Hakimjon Abdullo o‘g‘li, Hakimova Gulnoza Abdulloyevna

Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirishda xorij tajribasi....37
Qodirov Iskandar Alisher o‘g‘li

Механизмы адаптации рынка труда к новой модели экономического роста: теория, практика и цифровые решения....41
Абдумухтаров Анваржон Акрамжонович

Xorazm viloyati eksport strategiyasini takomillashtirishning iqtisodiy va ijtimoiy ta’sirlari....50
Fozil Xolmurotov

Suv resurslarini tejashda aqlli sug‘orish tizimlarining ahamiyati....62
Abdullayev.A., Karimov Anvarjon Muqumjonovich

To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati raqobatbardoshligini oshirishning marketing vositalari....68
Satvoldiyev Ulugbek Kamilovich

The current state and development trends of innovative activity in agriculture....72
Aytmuratova Miyrigul Zhalgasovna

Методология оценки инновационной деятельности....78
Алиева Эльнара Аметовна

Yashil iqtisodiy o‘sishda raqamli iqtisodiyot va tadbirkorlikning integratsiyalashuvi....86
Xodjamov Asliddin O‘ktam o‘g‘li, Maqsudov Bunyod Abdusamat o‘g‘li

Tijorat banklari aktivlarini diversifikatsiya qilish yo‘llari tahlili....92
Abdurazzoqov Abdualim Abdujabbor o‘g‘li

Направления повышения эффективности средств, направляемых на обеспечение занятости населения и сокращение бедности....97
Маликов Ауезхан Жорабекович

O‘zbekiston uy xo‘jaliklarining farovonlik koeffitsiyenti: blackorby va donaldson yondashuvi asosida tahlili....106
Boltayeva Dilafza Jumaqulovna

O‘zbekistonda aholi jon boshiga asosiy kapitalga investitsiyalarning o‘zgarish dinamikasi....114
Qo‘shbaqov Aybek Shovqiyevich

Yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoitida barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, davlat iqtisdoiy siyosatini takomillashtirish va sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning samaradorligini oshirish yo‘llari....123
Muratbaeva Eleonora Muxamedjan qizi, Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich

Yangi o‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tendensiyalari....132
Tojiyev Javlonbek Rustamovich

Mulkchilik shakliga koʻra tijorat banklarida depozitlarining amaldagi holati tahlili 138
Allaberganov Sirojali Saxatovich

Bandlikni ta’minlashda moliyaviy mexanizmlarning oʻrni va ahamiyati 151
Karimjonov Muhammadrasul Toʻlqinjon oʻgʻli

Mustaqil direktorlar ulushi, nomoliyaviy axborotlarning oshkor qilinishi va dividend siyosatining kapital qiymatga kompleks ta’siri 159
Urinov Bobur Nasilloyevich

Turizm orqali ish oʻrinlarini yaratish va bandlik muammosini kamaytirish imkoniyatlari 167
Kaxramanova Sevda Shamsiddin qizi

Kam quvvatli gidroelektr stansiya uchun mos boʻlgan invertor, reduktor, akkumulyator va generatorni tanlash 173
Xamrayev Ogʻabek Oybek oʻgʻli, Davletov I.Y.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarini ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarini rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari 182
Ibragimova Gulnoza Sayidmuradovna

Terminologiya va ilmiy terminologiya xususida 188
Ruziyeva Gulnoz Temirqulovna

Oʻzbekiston Respublikasida innovatsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish yoʻllari 192
Ramazonov Javohir Bekzod oʻgʻli

Bazalt chiqindi toshqol asosidagi kam suv talabchan sementlarning samaradorligini oshirish 197
Babayev Sultonbek Sunnat oʻgʻli

Qashqadaryo qayta tiklanuvchi energiya manbalarining samaradorligini turli yondashuv asosida baholash 203
Omonova Sitora Zafar qizi, Utayev Sobir Achilivich

Tilshunoslikning mexanika muhandisligi terminlari xususida 208
Mansurova Nafisa Qamariddinovna

“Chizma geometriya va perspektiva” fanining arxitektura bilimlari tizimidagi roli 213
Yusubjonov Jonibek Farxod oʻgʻli

Geodezik plan olishning avtomatlashgan usullari 219
Mamajonova Nodira Alisher qizi

Zamonaviy arxitektura interyer dizaynida milliy grixva islomiy naqshlar uygʻunligi 225
Qoʻchqarov Baxodir Oʻlmasovich

Qurilishda mehnat unumdorligini oshirish va uni prognozlashning nazariy asoslari 230
Abduvaliyev Bekzod Muhiddin oʻgʻli

Qishloq aholi hududlaridagi zamonaviy innovatsion oʻzgarishlarining oʻrta ta’lim maktablari tuzilishidagi ta’siri 235
Abdurahmonov Olimjon Obboqul oʻgʻli

Seysmik hududlarda qurilish konstruksiyalarini toʻgʻri tanlash 241
Egamberdiyeva Shaxnoza Abdurashidovna

Arixiy yodgorliklarning me’moriy-rejaviy, konstruktiv va badiiy bezak yechimlari 251
Sotvoldiyev Azamatjon Akramjon oʻgʻli

Xitoy va Oʻzbekiston tajribasi asosida soliq toʻlovchilar reytingi tizimi orqali fiskal intizomni mustahkamlash 255
Abdullayev Zafarbek Safibullayevich

Turizmga investitsiyalar iqtisodiyotimizga ijobiy ta’siri etuvchi omillari sifatida 268
Ayubov Ilyos Ilxomovich, Tursunov Qosimbek Nodirovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Problems of determining the informativeness of input and output parameters in object management 275
Turapov Ulugbek Urazkulovich

Tijorat banklari faoliyatiga foiz riskining ta'siri: ilmiy-nazariy asoslar va amaliyot tahlili 280
Turdiyev Abdulhakim Qulbazarovich

Zamonaviy moy filtrlarining dvigatel ishlash resursini oshirishiga ta'siri 290
Mirzakarimov Rustambek Xusanboy o'g'li

Qayta tiklanadigan energiya manbalari: zamonaviy global tendensiyalar va O'zbekiston uchun perspektivlar 295
Bozarov Elyor Boboqulovich, Rustamova Sarvinoz Azizbek qizi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda investitsiyaning ahamiyati 300
Kaxorova Zamira Safaraliyevna

Strengthening and enhancing the export potential of industrial enterprises for sustainable growth 305
Researcher of Tashkent State University of Economics

Davlat tashkilotlarining bitiruvchilarga bo'lgan ehtiyoji va talablari 310
Daminova Barno Esanovna, Bozorova Irina Jumanazarovna, Pardayeva Muqaddas Zafar qizi

Erkin iqtisodiy hududlar soliq rejimlarini takomillashtirishning xorij tajribasi 320
Boltayev Jo'rabek Yusofovich

Tabiiy va sun'iy tolalar sanoatini diversifikatsiya qilish orqali investitsion jozibadorlikni oshirish 325
Raximov Furqat Jalalovich

Maishiy kimyo tovarlari B2B segmentida omnichannel marketing strategiyalarining qo'llanishi 331
Ro'ziyeva Farzona Komiljon qizi

O'zbekistonda kichik biznes faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari 338
Djo'rayeva Lola Abdugabbarovna

Task mapping and job scheduling implications of fdi inflows and governance quality metrics 343
Nilufar Zikirullaeva Dilmurod qizi

Yangi O'zbekiston savdo-iqtisodiy munosabatlari rivojlanishida xizmatlar eksportining ahamiyati 350
Eshanqulov Baxodir Abduraxmon o'g'li

Budjet daromadlarini shakllantirishda yirik soliq to'lovchilarning tutgan o'rni 357
Tohirov Shuhrat Niyoz o'g'li

BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA YIRIK SOLIQ TO‘LOVCHILARNING TUTGAN O‘RNI

Tohirov Shuhrat Niyoz o‘g‘li
TDIU “Soliq va soliqqa tortish” kafedrasi dots.v.b PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada budjet daromadlarini shakllantirishda yirik soliq to‘lovchilarning iqtisodiy va fiskal ahamiyati tahlil qilinadi. Yirik soliq to‘lovchilar davlat budjetining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanib, mamlakatning fiskal barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda ushbu subyektlarning soliq tushumlaridagi ulushi, ularning faoliyati samaradorligi hamda nazorat tizimining holati o‘rganiladi. Shuningdek, yirik soliq to‘lovchilar bilan ishlashda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Statistik ma’lumotlar asosida O‘zbekiston misolida tahlillar o‘tkazilib, amaldagi soliq siyosatini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan. Maqola natijalari budjet daromadlarini barqaror oshirib borishda yirik soliq to‘lovchilar salohiyatidan samarali foydalanish zarurligini ko‘rsatadi hamda moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: budjet daromadlari, yirik soliq to‘lovchilar, bilvosita soliqlar, bevosita soliqlar, fiskal barqarorlik.

Abstract: This article analyzes the economic and fiscal importance of large taxpayers in the formation of budget revenues. Large taxpayers are considered one of the main sources of income of the state budget and play an important role in ensuring the fiscal stability of the country. The study examines the share of these entities in tax revenues, the effectiveness of their activities and the state of the control system. Proposals have also been developed to address the problems that arise when working with large taxpayers and to address them. On the basis of Statistics, analyzes were carried out on the example of Uzbekistan and recommendations were made to improve the current tax policy. The results of the article show the need to effectively use the potential of large taxpayers in the stable increase in budget revenues and have practical significance for improving the financial management system.

Keywords: budget revenues, large taxpayers, indirect taxes, direct taxes, fiscal stability.

Аннотация: В данной статье анализируется экономическое и фискальное значение крупных налогоплательщиков в формировании доходов бюджета. Крупные налогоплательщики считаются одним из основных источников доходов государственного бюджета и играют важную роль в обеспечении фискальной стабильности страны. В исследовании рассматривается доля этих организаций в налоговых поступлениях, эффективность их деятельности и состояние системы контроля. Также были разработаны предложения по решению проблем, возникающих при работе с крупными налогоплательщиками, и по их устранению. На основе статистических данных были проведены анализы на примере Узбекистана и даны рекомендации по совершенствованию действующей налоговой политики. Результаты статьи показывают необходимость эффективного использования потенциала крупных налогоплательщиков в стабильном увеличении доходов бюджета и имеют практическое значение для совершенствования системы управления финансами.

Ключевые слова: доходы бюджета, крупные налогоплательщики, косвенные налоги, прямые налоги, бюджетная стабильность.

KIRISH

Jahonda mamlakatlarning iqtisodiy holatini umumiy tavsiflab beruvchi ko'rsatkichlardan biri yalpi ichki mahsulot hisoblanadi. Jahon bo'yicha YaIM tarkibida raqamli texnologiyalarning salmog'i yil sayin ortib, "raqamli iqtisodiyot global miqyosda 11,5 trillion dollarga yetdi, bu jahon yalpi ichki mahsulotining 15,5 foiziga teng va so'nggi 15 yil ichida jahon yalpi ichki mahsulotiga nisbatan ikki yarim baravar tez o'sdi" [1]. YaIM tarkibida raqamli iqtisodiyot ulushi ortib borayotganligi sababli iqtisodiy innovatsion siyosat ushbu soha rivojiga qaratilgan.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda budjet daromadlarining manbalarini diversifikatsiya qilish va ularni barqaror oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan yirik soliq to'lovchilarning budjet daromadlarini shakllantirishdagi o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. Ular mamlakatda ishlab chiqarish, eksport-import operatsiyalari, xizmatlar ko'rsatish kabi asosiy iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etib, davlat budjeti uchun katta miqdordagi soliqlarni to'laydi. Yirik soliq to'lovchilar — bu yirik sanoat korxonalari, bank-moliya institutlari, transport va energetika tarmoqlarida faoliyat yurituvchi yuridik shaxslar bo'lib, ularning soliqqa tortilishi, fiskal yondashuvlar va soliq siyosatidagi islohotlar davlat budjetining daromad qismiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada yirik soliq to'lovchilarning budjet daromadlarini shakllantirishdagi ulushi, ularning fiskal intizomi, nazorat qilish mexanizmlari va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, yirik soliq to'lovchilar bilan ishlash amaliyotini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijlik olimlardan Richard M. Bird 2003-yilda yirik soliq to'lovchilarni "fiskal infratuzilmaning asosi" sifatida baholaydi [2]. Ular ustidan alohida boshqaruv yuritish nafaqat fiskal samaradorlikni oshiradi, balki davlat va biznes o'rtasida ishonch muhitini ham mustahkamlaydi. U yirik to'lovchilarni soliq islohotlarining boshlang'ich nuqtasi deb ko'radi. Michael Keen 2008-yilda rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq bazasining katta qismi oz sonli yirik korxonalar zimmasiga tushishini aytadi [3]. U "segmentatsiyalangan ma'murchilik" tamoyilini ilgari surib, kichik va yirik to'lovchilarni boshqarish tamoyillari farq qilishi kerakligini asoslaydi. Yirik soliq to'lovchilarga individual menejerlar tayinlanishi lozim, deb hisoblaydi.

Mick Moore 2013-yilda yirik to'lovchilarni davlat qurilishining moliyaviy asosiy ustuni sifatida ko'radi [4]. Ular davlatga nafaqat mablag' yetkazib beradi, balki byurokratik tizimni ham moliyaviy intizomga o'rgatadi. Bu esa davlat institutlarining mustahkamlanishiga olib keladi. Joel Slemrod 2016-yilda yirik to'lovchilarning auditi yuqori professionallikni talab qilishini aytadi [5]. Shuningdek, u soliq to'lashda farq yirik kompaniyalarda ham mavjud ekanini statistik jihatdan isbotlaydi. Ular bilan ishlashda shaffoflik va axborot texnologiyalariga asoslangan monitoring muhim deb hisoblaydi.

O'zbekistonlik olim S. Xudayqulov soliqdan bo'yin tovlash hollari aynan yirik subyektlar tomonidan amalga oshirilish ehtimoli yuqori ekanini isbotlashga urinadi [6]. S. Xudayqulov yirik soliq to'lovchilarda soliqqa nisbatan madaniyat shakllanishi uchun qonunchilikda sanksiyalar bilan bir qatorda rag'batlantiruvchi mexanizmlar ham bo'lishi kerakligini taklif qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraktsiyalash, guruhlash, qiyoslash, retrospektiv va istiqbolli tahlil, empirik tahlil va boshqa uslublardan foydalanildi. Maqolada ilmiy abstraktsiyalash usuli yirik soliq to'lovchilarning ko'rsatkichlarini mustahkamlash mexanizmini takomillashtirishning ilmiy va amaliy ahamiyatini yoritib berdi. Shuningdek, qiyosiy taqqoslash usulida jahon amaliyotida va taraqqiy etgan yirik soliq to'lovchilar asosida budjet samaradorligini oshirish usullarining tashkiliy-huquqiy asoslari mamlakatimizdagi mavjud asoslar bilan taqqoslab, tegishli xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yirik soliq to‘lovchilar davlat budjetining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Ularning iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lib, ular asosan sanoat, bank-moliya, transport va energetika sohalarida faoliyat yuritadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda yirik soliq to‘lovchilarning umumiy budjet daromadlaridagi ulushi 40–60 foizgacha yetadi. Bu esa ular bilan alohida soliq ma’murchiligini olib borish zarurligini ko‘rsatadi. Soliq organlari tomonidan yirik soliq to‘lovchilarga individual yondashuv, raqamlashtirilgan monitoring tizimi, risk-tahlil asosidagi audit mexanizmlarining joriy qilinishi soliq tushumlarining barqarorligiga xizmat qiladi (1-rasm).

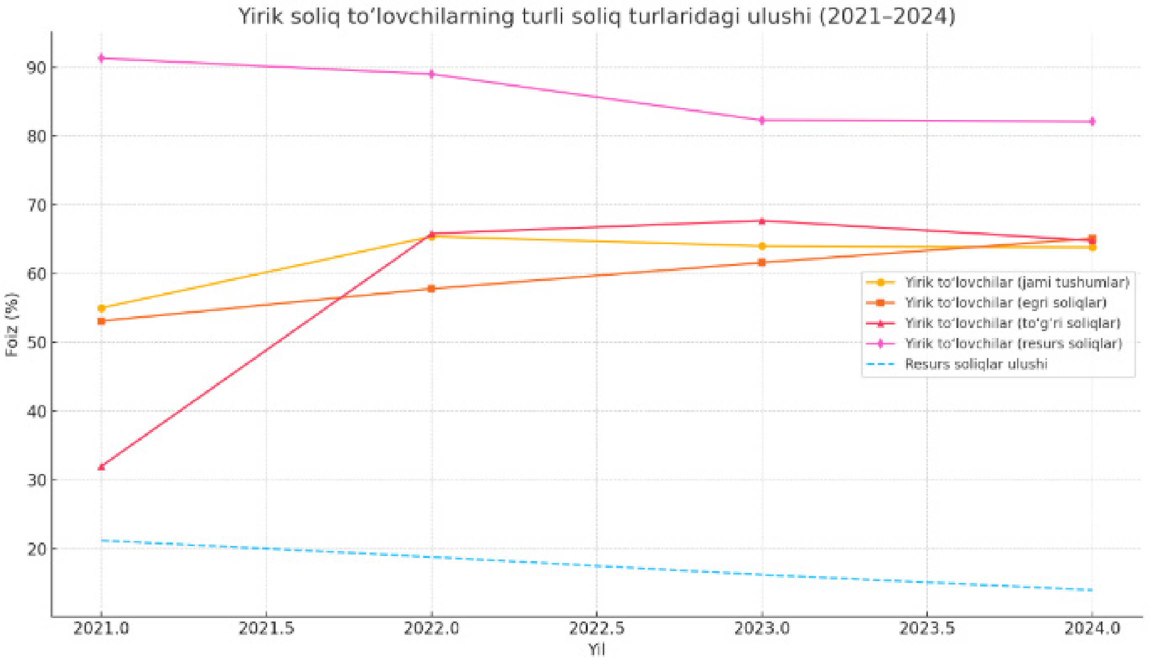

1-rasm. Yirik soliq to‘lovchilarning davlat budjeti soliq tushumlarining shakllantirishdagi ulushi tahlili (foizda) [7].

Bu o‘z navbatida, tahlillar natijasi boshqa soliq turlaridagi ulushlarning ham o‘zgarishi soliq obyektlarining va soliq stavkalaridagi o‘zgarishlar hisobiga kelib chiqqanligini kuzatish mumkin. 1-rasm yirik soliq to‘lovchilarning budjet daromadlarini shakllantirishdagi o‘rnini turli ko‘rsatkichlar orqali yaqqol tasvirlaydi.

Yirik soliq to‘lovchilar ulushi (jami tushumlarda) doimiy yuqori bo‘lib qolmoqda: 2021-yilda 55 % bo‘lgan ko‘rsatkich 2022-yilda 65,4 % ga ko‘tarilgan va keyingi yillarda ham barqaror (64 % va 63,8 %) saqlanmoqda. Bu ularning budjet barqarorligidagi yetakchi rolini ko‘rsatadi.

To‘g‘ri soliqlarda ulushi 2021-yilda 32 % bo‘lsa, 2022–2023-yillarda sezilarli o‘sib, 67,7 % ga yetgan. Bu yirik to‘lovchilar asosan foyda solig‘i va daromadga asoslangan soliq bazasiga ega ekanini ko‘rsatadi.

Egri soliqlarda ulushi ham barqaror o‘sib bormoqda: 2021-yildagi 53,1 % dan 2024-yilda 65,1 % ga yetgan. Bu aksiz va QQS tushumlarining ko‘p qismi yirik ishlab chiqaruvchi va savdo kompaniyalar tomonidan to‘lanayotganidan dalolat beradi.

Resurs soliqlarda yirik to‘lovchilar ulushi juda yuqori (90 % atrofida), ammo bu sohada umumiy soliq ulushi pasaymoqda (21,2 % → 14,0 %). Bu resurs sektorining nisbatan qisqarayotganiga yoki boshqa sohalarning soliq bazasining kengayayotganiga ishora qiladi.

Yirik soliq to‘lovchilar – mamlakat budjet daromadlarini barqaror ta’minlashdagi asosiy ustunlardan biridir. Ularning yuqori ulushi ayniqsa to‘g‘ri soliqlar va egri soliqlar bo‘yicha sezilarli bo‘lib, bu soliq boshqaruvi va ma’murchiligi uchun alohida strategik yondashuvni talab qiladi. Yirik to‘lovchilarni alohida segment sifatida tahlil qilish, ularning soliq intizomi va shaffofligini ta’minlash,

shuningdek, fiskal risklarni boshqarishda muhim omil boʻlib qolmoqda. Shu bois, ularni monitoring qilish tizimini kuchaytirish, soliq siyosatini barqaror va prognozga asoslangan holda yuritish lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hozirgi kunda, ayniqsa, Oʻzbekiston sharoitida soliq siyosatining muhim ustuvor yoʻnalishlaridan biri davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etib kelayotgan yirik soliq toʻlovchi korxonalarga alohida soliq rejimlari sifatida soliq maʼmurchiligini qoʻllashdir.

Tahlillar shuni koʻrsatmoqdaki, birinchidan, tadbirkorlik subyektlarining faoliyati, ishlab chiqarish quvvati hamda mamlakat gʻaznasiga qoʻshadigan hissasi bir xil boʻlmaydi. Bu ularning chuqur iqtisodiy tabaqalashuvidan dalolat beradi. Soliq toʻlovchilarga nisbatan soliqqa tortish tamoyillarida yagonalik yondashuvi amal qilsa-da, biroq soliq toʻlovchilarning hajmiga nisbatan soliq siyosati (maʼmurchiligi) ni yuritish jahon amaliyotida oʻz samarasini berib kelmoqda. Ikkinchidan, yirik quvvatga ega boʻlgan korxonalarning ishlab chiqarish texnologiyasi va ularning tovar (xizmat, ish)lar aylanmasining tarkibiy tuzilmasi ancha murakkab boʻladi. Ularni eʼtiborga olgan holda ularga nisbatan alohida soliq rejimini qoʻllash foydali hisoblanadi. Uchinchidan, har qanday olingan milliy iqtisodiyot doirasida korxonalarni ularning koʻlamiga qarab guruhlagan holda iqtisodiy siyosat yuritiladi va ularning iqtisodiy salohiyati baholanib, fiskal salohiyati ham aniqlanadi.

Soliq toʻlovchilarning fiskal salohiyatini baholab, ularni alohida guruhlar doirasida tahlil qilish va shunga mos soliq siyosatini amalga oshirish taqozo etiladi. Bundan koʻrinadiki, soliq toʻlovchilarni koʻlamiylik jihatidan soliqqa tortish turli yoʻnalishdagi alohida soliq maʼmurchiligini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Bird, R. M. “Administrative Dimensions of Tax Reform”, Bulletin for International Taxation, 2003.
2. Moore, M. “Obedience and Taxation: The Role of Taxation in State-Building in Developing Countries”, IDS Working Paper, 2013.
3. Slemrod, J. “Tax Administration and Compliance”, Handbook of Public Economics, 2016.
4. OECD. “Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies”, OECD Publishing, 2021.
5. Xudoyqulov S. “Soliq toʻlovchilar tomonidan soliqlarni yashirishni oldini olish masalalari”, Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2024.
6. N. Toshmamatov, X. Kamolov, I Nosirov, S. Toshmamatov. Audit. Oʻquv qoʻllanma.– Andijon – 2018, – 300 b.
7. Ерматов И. Т. Научно-технический прогресс: сосиалние, технические и общественние фактори: Сборник статей. – Москва: ООО “ИМПУЛЬС”, 2018. – С. 133-137. – ЭДНХТАЛБЖ.
8. Носиров И. А. Совершенствование учета и анализа затрат хлопкоперерабативаюших предприятий (на примере кооперативних хозяйств Ферганской долини). Монография. 1998 г

MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 4

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №S–5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod tumani 15-mavze 19-uy

+998 93 718 40 07 https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal t.me/yait_2100